

NORGES TRAGIK 1940 —

ANSVAR OCH LÄRDOMAR

NORGES tragiska öde den 9 april och därefter under kriget har följts i Sverige med allt det intresse, som härrört ur vetskapen att samma öde även skulle ha kunnat hemsöka vårt land. I Norge ha 1940 års händelser lidelsefullt diskuterats, dock kanske något mera återhållsamt än det norska temperamentet skulle kunna låta förmoda. En preliminär redogörelse för de politiska instansernas omstridda uppträdande under förhandlingarna med tyskarna efter den 9 april fram till Quislings återinträde på hösten samma år lämnade stortingets presidentskap i Stortingets Dokument nr. 1, utgivet i somras. Dokumentet har givetvis prägel av en apologi. Quislingprocessen bragte nytt ljus även över de s. k. riksrådsförhandlingarna. Åtskilliga memoarer eller sammanställningar om den 9 april sågo kort efteråt dagen, och efter frigörelsen ha flera betydelsefulla skildringar utgetts om månaderna därefter; de viktigaste av de sistnämnda äro väl E. Berggrav »Da kampen kom», F. Castberg »Norge under okkupasjonen», C. J. Hambro »De første måneder», F. Schjelderup »Fra Norges kamp for retten», D. A. Seip »Hjemme og i fiendeland», J. Skeie »Forhandlingene med tyskerne», J. Worm-Müller »Til Norge» och Det norske Arbejderpartis broschyr »Krigen i Norge och riksrådsforhandlingene». I början av december månad offentliggjordes så den särskilda undersökningskommissionens mycket omfattande »innstilling». Egentligen var kommissionen redan den 20 september färdig med sitt betänkande, som då överlämnades till stortingets presidentskap, men det förelåg tryckt först den 4 december. Kommissionen tillsattes i augusti 1945 av konungen på stortingets begäran och sammansattes av icke parlamentariker. Ordförande har varit høyesterettsadvokat Heiberg och som ledamöter förordnades professorerna Bergsgård, Hallesby och Steen, høyesterettsadvokat Eckhoff, direktör Holmboe och fylkesman Thune.

Det ligger i sakens natur att händelserna före och under den 9 april fånga det största intresset. Det är en mycket hård dom, som kommissionen avkunnar härvidlag, trots alla reservationer mot efterklokhetens tvärsäkra utslag.

Själva grunden till Norges svaghet i motståndet vid blixtnafallet på morgonen den 9 april ser kommissionen i den allmänna norska inställningen till utrikespolitik och försvarspolitik under mellankrigsåren. Även sedan Norge liksom övriga nordiska länder 1936 uppgivit den gamla optimistiska N.F.-politiken, underlät regeringen och stortinget att dra de militära konsekvenserna härav. De flesta regeringsmedlemmar och särskilt statsminister Nygaardsvold vidblevo sin gamla, mer eller mindre traditionellt pacifistiska ståndpunkt, trots att de inte minst efter händelserna 1938 bort inse faran för att diktaturstaternas aggressiva imperialism lätt skulle kunna framkalla ett nytt stormaktskrig. Regeringen försummade att utnyttja de psykologiska betingelser för en försvarsvänlig »folkereisning», som uppstodo efter nationalsocialismens maktövertagande i Tyskland. Den mera »försvarsvänliga» gruppen inom det regerande arbetarpartiet, närmast företrädd av Torp och försvarsminister (nuvarande stortingspresidenten) Monsen, bildade blott en minoritet inom regeringen och förmådde föga uträtta; Monsen hade dock tidigare inom partiet varit den ledande vid nedrustningen. Kommissionen understryker dock, att regeringens utrikes- och försvarspolitik hela tiden stöddes av stortinget; om utrikespolitiken rådde knappast några delade meningar alls, medan endast Höyre och från 1939 i viss mån Bondepartiet krävde förstärkningar av försvaret. »Höyre sto i stadig opposisjon, men også dets krav lå langt under de militære sjefers. Innen Høyres menige rekker hersket ikke full enighet om forsvarsbevilgningene.» Kommissionen ger en mycket mörk bild av försvarets tillstånd i slutet av 1930-talet och hävdar med mycken skärpa, att det i första hand var regeringen och dess ledande män som burit ansvaret härför. Den hänvisar till upprustningen i andra europeiska stater, även de nordiska; regeringen borde, då den förstod att storkriget närmade sig, ha satt in hela sin auktoritet för de försvarspolitiska åtgärder, som landets frihet och självständighet krävde. Regeringen kände bättre än stortinget till försvarets brister och regeringen underlät att lyssna till de militära sakkunnigas krav.

Efter storkrigets utbrott övervärderade regeringen enligt kommissionens uppfattning Tysklands intresse av norsk neutralitet. Regeringen borde subsidiärt ha övervägt möjligheten att gå i krig på Englands sida, om Norge drevs ut ur neutralitetskursen. Statsminister Nygaardsvold, främst fångad av inrikespolitiken, överlät utrikespolitiken alltför tillitsfullt åt utrikesminister Koht. Visserligen vidtogos vissa smärre försvarsanstalter efter september 1939

men de voro alldeles otillräckliga som stöd för regeringens neutralitetspolitik. Sålunda blevo kustfästningarna inte helt mobiliserade, besättningen var alltför liten och minspärrningar företogs inte. Regeringen tänkte sig helt enkelt inte, att landet kunde angripas utan varsel; denna optimistiska syn delades dock, framhåller kommissionen, både av Hambro och Mowinckel, högerns resp. vänsterpartiets ledare. Kommissionen finner det oförståeligt, att varken den kritiska situationen i januari 1940, Altmarkaffären i februari, västmakternas krav på genommarsch till Finland i början av mars eller deras hotelser med anledning av tyskarnas bruk av de norska farvattnen »skaket regjeringen opp slik at den tok landets militære stilling opp til alvorlig overveielse». Vid fördelningen av skulden för dessa underlåtenhetssynder vill kommissionen inte rikta någon starkare kritik mot den kommanderande generalen Laake men däremot mot den kommanderande amiralen Diesen. Huvudkritiken drabbar dock regeringen och särskilt den i december 1939 efter den sjuke Monsen utnämnde opolitiska försvarsministern överste Ljungberg, vilkens jämförelsevis passiva verksamhet präglades av den uppfattning, som han själv gav uttryck åt: »vi følte oss ikke truet». Ytterst vilade dock det tyngsta ansvaret på statsministern, vilken enligt kommissionen bort vara den samlande och koordinerande kraften men synt ha slagit sig till ro med att allt inom försvaret befann sig i ordning sedan vissa extra militäraanslag beviljats.

För den bristande vaksamheten och beredskapen dagarna omedelbart före den 9 april lägger kommissionen huvudansvaret på utrikes-, stats- och försvarsministrarna. I detalj redogöres för hur Berlinministern Scheel första gången den 29 mars sände utrikesledningen i Oslo varningar för tysk militär eruption, varvid bland andra minister Richert åberopades som sagesman. Truppsamlingarna i Stettin omnämndes, men i rapporterna angavs än så länge aldrig Norge som det troliga anfallsmålet. Av stort intresse är uppgiften att legationsrådet Stang vid Berlinlegationen redan den 4 april skulle av den holländske militärattachén major Sas ha underrättats om att ett angrepp på Norge planlades till den 9 april; i rapporten samma dag från Berlin lämnades den norska regeringen dock utan denna information. Kommissionen frågar, om Stang till följd av sina tyska sympatier avsiktligt hemlighållit Norges namn för utrikesministeriet eller om underlåtenheten berott på Stangs »gränslösa likgiltighet». Fr. o. m. den 5 april utpekades dock Norge som direkt hotat i varningar från Stockholm,

Köpenhamn och Berlin, varvid den danske marinattachén i Berlin kommandörkapten Kjølsten synes ha varit den mest initierade och ivrigast varnande. Den 8 april rapporterades i en serie meddelanden den tyska armadans rörelser i de danska farvattnen, och även från London och Admiralty sändes ihärdiga varningar för den tyska flottans fart mot Narvik. Trots sänkningen av »Rio de Janeiro» på eftermiddagen den 8 april utanför Kristiansand gjorde sig regeringen icke »noen tanke om det som skulle hende».

Utrikesminister Koht underlät att orientera sina kolleger om meddelandena angående de tyska truppsamlingarna och anfallsplanerna; senast den 5 april borde regeringen, hävdar kommissionen, ha uppfodrats att lägga ut minor, mobilisera kustbefästningarna och inbåda armén. Koht tycks ha haft hela sin uppmärksamhet inriktad på den samtida brittiska utläggningen av minor i norska farvatten, men detta kan enligt kommissionen icke ursäkta honom för att regeringen hölls ovetande om signalerna söderifrån. Kohts orienteringar inför stortinget blevo därför både »bristfälliga och missvisande».

Statsminister Nygaardsvold, som den 4 april fått del av minister Scheels rapport av den 1 april, försummade sin plikt att ta den nya utrikespolitiska situationen under samlat övervägande inom regeringen. Han borde ha tillkallat de militära cheferna och i sin hand samlat utrikes- och försvarspolitikerna. Detta skedde inte förrän den 8 april, men desorienterad som han var förnötte han denna dag till föga nytta i långdragna, föga givande debatter i utrikesutskottet och stortingets plenum.

Försvarsministerns passivitet under dessa dagar karakteriseras såsom »ofattelig», trots att generalstabschefen Hatledal flera gånger från den 5 april bl. a. vid besök hos försvarsministern krävde mobilisering. Frågan om minering togs ej upp förrän på förmiddagen den 8 april, men beslut fattades först sent på kvällen samma dag och ordern avsåg endast Oslofjorden. Då ordern nådde vederbörande hade de tyska krigsskeppen redan passerat. I Bergen lade därvarande marinchef på egen hand ut minor samma dag men även där för sent för att det skulle få någon betydelse. Varken den 8 eller 9 april beordrades mobilisering av kustbefästningarna. Av hären var i Nordnorge 6. brigaden mobiliserad. I södra Norge var inte någon av de fem brigaderna mobiliserade, men i spridda styrkor låg det omkring 7,000 man inne på exercisplatserna; ingenstans vid kusten hade någon styrka placerats som vakthållning. Först natten mellan den 8 och 9 april träffade regeringen beslut

om mobilisering av armén. I strid emot regeringens uppfattning att beslutet avsåg allmän inkallelse hävdar kommissionen att mobiliseringen endast gjordes partiell med den 11 april som första inryckningsdag. I denna form har regeringsbeslutet i vart fall bragts till militärmyndigheternas kännedom. Vidare skulle mobiliseringen enligt regeringens beslut ske »stille», d. v. s. i hemlighet. Försvarscheferna däremot krävde allmän och öppen mobilisering. Mobiliseringsbeslutet träffades dock alldeles för sent, eftersom tyskarna redan den 9 april landsatt trupper på olika platser i hela landet samt erövrat alla kustbefästningar och flygplatser.

I sitt betänkande behandlar kommissionen därefter regeringens och stortingets hållning omedelbart efter den 9 april samt förhandlingarna med tyskarna om kreerandet av ett riksråd. I dessa delar erbjuder undersökningen inte så mycket nytt utöver vad som redan är känt. Det är därför kommissionens omdömen och värderingar, som mest intressera.

Kommissionen ger regeringen ett oreserverat erkännande för dess fasta hållning under själva kampen, och i synnerhet regeringens beslut att fortsätta striden från England betecknas som hedrande. Likaså ger kommissionen sitt godkännande av den s. k. Elverumsfullmakten — höyesterett har ju redan enligt den prövningsrätt, som Grundloven tillerkänner Norges högsta domstol, givit indemnitet för de åtgärder, som regeringen med stöd av denna fullmakt vidtagit under krigsåren. Fullmakten utrustade regeringen med obegränsade befogenheter i och för landets försvar. Den saknade varje stöd i Grundloven och den har rättfärdigats helt med den nödrätt, som en nations självbevarelsedrift grundar. Fullmaktsbeslutet den 9 april tillkom f. ö. utan någon utskottsbehandling och utan att stortinget delade upp sig i odelsting och lagting. Trots detta och trots att det var en blankofullmakt tycks den inte ha framkallat någon debatt i tinget. Den har emellertid bildat det rättsliga underlaget för alla fria norska insatser under de fem krigsåren och allmänt accepterats såsom den enda tänkbara lösningen av de konstitutionella problemen i kampen mot inkräktarna. Enligt kommissionen var fullmakten i första hand att tillskriva Hambros »forutseenhet og ro denne dag».

Kommissionen ger också sitt erkännande åt administrationsrådet och dess verksamhet under den tid från mitten av april till slutet av september, då det fungerade. Det kan enligt kommissionen inte sägas, att enskilda medlemmar eller rådet som kollegium trätt konungens författningsenliga rättigheter för när. Rådets verk-

samhet tillvann sig också förtroende uti alla läger i Norge, medan tyskarna undan för undan blevo allt mindre belåtna med dess arbete och till slut också lät det Quislingska kommissariestyret avlösa rådet. Efter den 9 april var det inte möjligt att avvisa allt samarbete med tyskarna och slå in på sabotage och guerilla, yttrar kommissionen och fortsätter: administrationsrådet skänkte det norska folket en nödvändig paus, som var en betingelse för att motståndet efter den 25 september gradvis kunde resas. I annat sammanhang kritiseras dock administrationsrådets ordförande fylkesman Christensen för alltför stor iver att under riksrådsförhandlingarna söka nå en modus vivendi med tyskarna — en hållning som tydligen dikterades inte bara av hänsyn till det efter Frankrikes kapitulation förtvivlade läget utan även av hans bristande tro på det norska folket och dess försvarsvilja.

Förhandlingarna om ett riksråd initierades av tyskarna den 13 juni. Stortingets presidentskap under ledning av den socialdemokratiske veteranen Magnus Nilssen och med företrädare för olika partier (Moseid, Thorvik, Valen och Lykke) uppträdde härvid som det norska folkets ombud. Presidentskapet drevs att till sist gå med på en överenskommelse med Terboven, enligt vilken bl. a. kungen skulle förklaras ur stånd att utöva sina funktioner, Nygaardsvoldregeringen avsättas, Elverumsfullmakten upphävas och ett riksråd insätts för att överta konungens och regeringens funktioner. Vidare skulle stortinget inkallas för att träffa närmare beslut om fullmakt åt riksrådet, och presidentskapet förpliktade sig att försöka utverka stortingets beslut om kungahusets tillbakaträdande, därest kungen inte inom fjorton dagar hade tillmötesgått önskemålet om abdikation. Ytterligare förklarade sig presidentskapet villigt att sluta fred med Tyskland, »hvis» — som det hette i skrivelsen till Hitler — »det tyske rikets Fører mener att tiden därtill är kommet». Som bekant korsades dessa planer av kung Haakon, som i en mycket välturnerad, konstitutionellt oemotsäglich skrivelse blankt vägrade att träda tillbaka. Givetvis bör presidentskapets uppträdande ses mot bakgrunden av Frankrikes samtida kapitulation och kanske också de ännu så länge relativt oskyldiga ockupationsförhållandena i Danmark, som nog frestade som förebild. Det framgår av redogörelsen, hur presidentskapet blott steg för steg pressades till dessa eftergifter. Kommissionen betvivlar inte, att presidentskapet handlade »under følelse av ansvar for landets skjebne og av plikt til å verge landets interesser». Av intresse att konstatera är, att presidentskapets eftergiftspolitik fick

i juni »länge» ett visst stöd från norska legationen i Stockholm och regeringens två ledamöter där, statsråden Mowinkel och Frighagen; enligt kommissionen hade det efteråt varit naturligt om »de to statsråders opfatning hadde fått konsekvenser for deres stilling som medlemmer av Nygaardsvolds regjering».

Kommissionen förklarar kategoriskt, att presidentskapets förslag under riksrådsförhandlingarna var grundlagsstridigt; stortinget kunde inte med stöd i konstitutionell nödrätt vidta sådana omvälvande förändringar som överenskommelsen med tyskarna innefattade, och dessa förändringar voro icke heller i sig själva politiskt försvarliga. Kommissionen synes däremot inte ta ställning till den fråga, som høyesterettsdommer Schjelderup fört på tal i sin ovan citerade bok, där han i viss motsägelse till professor Frede Castberg hävdar att varje stortingssammantråde under ockupationen vore grundlovsvidrigt redan därför att förutsättningen för ett stortingsbeslut måste vara att »alle Stortingsmenn alltid må være fri». I detta sammanhang fäster kommissionen stort avseende vid høyesteretts utlåtande till presidentskapet på ett mycket tidigt stadium av riksrådsförhandlingarna, enligt vilket kungens avsättning m. m. förklarades strida mot Grundloven; debatten i Norge har rört sig om, huruvida detta utlåtande, som bort avkyla presidentskapets villighet att ge efter för tyskarnas krav, genom justitiarius Berg verkligen kom presidentskapet till handa, något som Magnus Nilssen bestämt förnekat men som uppenbarligen skett ehuru blott i muntlig form. Presidentskapets ansvar kvarstår givetvis oberoende härav. Magnus Nilssen — vilken liksom övriga medlemmar i 1940 års presidentskap utom bondepartisten Moseid ej längre tillhör stortinget — har begärt riksrätt för att fria sig och sina kolleger.

Förhandlingarna mellan presidentskapet och tyskarna vilade under högsommaren men togos upp i början av september på nytt. Stortingets partier inkallades med kort varsel till den 10 september, då de förelades fyra spørsmål att rösta om:

1. Kan en gå med på en ordning gjennom en avtale med de tyske myndigheter, selv om en må nøye seg med de tilsagn som er gitt av dr. Dellbrügge angående forholdet mellom reichskommissar og riksrådet, og med den antydde sammensetning av riksrådet, og selv om en må stemme for et stortingsvedtak om at Kongen og Kongehuset trer tilbake?
2. Kan en gå med på en ordning som under 1 nevnt dersom stortingsvedtaket går ut på at Kongen og Kongehuset trer tilbake intil fredsslutningen.

3. Er en villig til å stemme for stortingsvedtak som nevnt under 1 dersom det er alminnelig flertall i Stortinget for det?
4. Er en villig til å stemme for stortingsvedtak som nevnt under 2 dersom det er alminnelig flertall i Stortinget for det?

Resultatet av disse voteringer var:

	Sp. 1		Sp. 2		Sp. 3		Sp. 4	
	Ja	Nei	Ja	Nei	Ja	Nei	Ja	Nei
Arbeiderpartiet	33	27	35	25	51	9	stemte ikke	
Bondepartiet	8	8	16	0	8	8	16	0
Høyre	8	23	15	16	stemte ikke			
Kristelig folkeparti	0	2	0	2	0	2	1	1
Førre	1	0	1	12	0	20	12	8
Venstre	0	20	8	0	1	0	1	0
Sum	50	80	75	55				

Kommissionen anför vissa förklaringar till den hållning, som de desorienterade stortingsmännen lade i dagen, men konstaterar att det var »et sorgelig faktum» att mellan 90 och 100 stortingsledamöter gåvo efter; »Stortinget i 1940 ble ikke noe nødanker i farens stund.» Särskilt anmärkningsvärd är ja-majoriteten i arbejderpartiet; redan tidigare under ockupationen hade vissa grupper på arbetarhåll, särskilt bland kommunistympatisörer, av pacifistiska eller andra skäl intagit en tvetydig hållning till ockupanterna. Slutet på riksrådsförhandlingarna blev emellertid att presidentskapet vägrade att acceptera flera än tre medlemmar från Nasjonal Samling som ledamöter av det tilltänkta riksrådet. Terboven bröt då förhandlingarna och kastade masken. Till detta avbrott av förhandlingarna medverkade främst Quisling, som Terboven i sitt eget intresse skjutit åt sidan men som i Berlin under sommaren direkt hos Hitler bedrev sitt landsförrädiska intrigspel och befäste dennes tro på N. S:s storgermanska mission.

*

Det är främst tre lärdomar, som kunna hämtas från Norge och dess öden under kriget.

För det första har det norska folket givit ett sällsynt och strongt exempel på, hur ett folk, vars territorium till följd av en serie olyckliga och till någon del även självförvållade omständigheter härtagits, efter en tids tvekan och avvaktande till sist samlar sig självt till ett hårdnaekat och allt offrande motstånd. Den heroism, vari striden mot ockupanterna slutade, blir säkerligen en outtömlig nationell tillgång för det norska folket under långliga tider.

För det andra ha händelserna i Norge dragit upp det nödvän-

diga tuschstreck mellan vad de lagliga myndigheterna i ett ockuperat land kunna tillåta sig och icke tillåta sig i konstitutionellt hänseende under de exceptionella förhållanden, som uppstå när främmande herrskap regerar. Lika behövlig som Elverumfullmakten var, lika orimligt vore det att tänka sig att förändringar av statsskicket och dynastien skulle kunna legitimeras såsom nationens önskan genom att en handfull män, som sakna varje laglig befogenhet att tubba på konstitutionen, ger efter när ockupationsmakten sätter kniven på strupen. Detta gäller så mycket mera, som tyskarnas ingripanden sommaren 1940 stodo i klaraste strid mot Haagkonventionens regler för ockupation. Även om den svenska författningen i flera avseenden är tänjbarare än Grundloven, skulle även en svensk regering i samma situation som den norska åtminstone i längden inte ha kunnat fullgöra sina plikter utan en generalfullmakt av samma typ som den som stortinget beviljade i Elverum — vare sig en sådan fullmakt hunnit ges eller blott postulerats. Men längre räcker ej nödrätten, och i själva nödrättens begrepp ligger just att den inte får utsträckas en tum längre än som är oundgängligen tvingande.

För det tredje ha händelserna före och under den 9 april på det obevekligaste sätt inskräpt en stats skyldighet att i tid sörja för sitt försvar och sin beredskap. Även om mobilisering i tid skett, är och förblir det nog alltid en öppen fråga, om Norges svaga försvar varit tillräckligt som värn mot den tyska krigsmaskinen, när denna släpptes lös — utrikesminister Undén har som bekant i New York velat besvara denna fråga nekande, medan generalerna Keitel och Jodl under Nürnbergprocessen tillkännagivit en motsatt åsikt. Det kan anföras skäl för bägge ståndpunkterna. Men intet kan vara mera oförnuftigt och hopplöst än att först försumma att i tid bygga upp ett rimligt försvar och sedan när faran blir akut underlåta att mobilisera det lilla försvar som ändock finnes. Och detta är det norska exemplet, varav norrmännen själva säkerligen äro de första att för framtiden dra lärdom. Så långt det står i en liten nations makt vilja de förvisso inte ännu en gång ta risken att låta folket underkastas ett krigs alla lidanden. Också i Danmark har det företagits en liknande officiell undersökning av omständigheterna kring den 9 april. Även Sverige behöver rannsaka sig självt. Fastän den svenska politiken kort före kriget fick en starkt försvarsvänlig accent och fastän vårt försvar aldrig så barskrapats som Norges och Danmarks, är det inte på den svenska inställningen till försvaret under mellankrigstiden, som man nu

helst blickar tillbaka. Och även graden och arten av vår beredskap i början av april, när de alarmerande underrättelserna från Berlin började inlöpa, vore förtjänta av en opartisk officiell undersökning. Det finns väl ingen, som i partipolitiskt nit ropar på syndabockar — samlingsregeringen hade ju då varit installerad sedan fyra månader. Men det svenska folket har samma rätt som brödrafolken att få klart besked om myndigheterna i de dagarna gjort allt som kunde göras för att möta tyskarna, ifall dessa i denna Nordens ödestimma funnit för gott att rikta sitt angrepp mot oss.
